

UDK: 929 Kvaternik, S.  
Izvorni znanstveni rad  
Primljeno: 30. X. 1996.

## Drama vojskovođe Slavka Kvaternika

NADA KISIĆ-KOLANOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica prati političko djelovanje Slavka Kvaternika, ministra hrvatskog domobranstva. Članak izlaže Kvaternikova polazišta tridesetih, kada on pripada krugu domovinskih nacionalista, i njegovu ulogu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.–1945. Autorica ukazuje na Kvaternikovu javnu djelatnost, u kojoj prevladava njegov antagonistički odnos prema krajnjoj nacionalnoj desnici oko Poglavnika A. Pavelića.

### *Uvod*

U Zagrebu je u lipnju 1947. u odmakloj životnoj dobi osuđen i pogubljen ministar hrvatskog domobranstva, vojskovođa i doglavnik Slavko Kvaternik. Sudski proces Kvaterniku odgovarao je političkim intencijama vremena. U komunističkom režimu tragovi mita o ustaškim ministrima »ratnim zločincima« mogli su se osjetiti posvuda u javnosti. Odmicanjem vremena u taj je mit uneseno više povijesne stvarnosti. Nitko ne poriče da je ustaški pokret u svom ekstremnom obliku počinio neoprostiva nedjela, ali moralna osuda nije još povijesno objašnjena. Ako se ustaškom pokretu ne prizna barem dio iskrenosti u nacionalnom htijenju, teško se može shvatiti što su ustaše i njihovo vrijeme bili.

Ustaša u pravom smislu zakletog pripadnika pokreta Kvaternik nikad nije bio. Ako je i težio da se uz nešto intenzivno veže, to su bili hrvatska država i domobranstvo, a ne totalitarni politički blok ustaša. Ipak ne treba smetnuti s uma da je Kvaternik podlegao nadašnuću nacionalsocijalizma i da je smatrao kako će Hitler spasiti Europu od boljševičke revolucije.

Kvaternik nikad nije prihvatio Pavelićevu politiku oslona na Mussolinija. Među talijanskim časnicima bilo je uobičajeno mišljenje da je Kvaternik »crno-žuti legitimist« i »germanofil«. Na izravno Mussolinijevo pitanje je li »njemački čovjek« Kvaternik je dao ovakvo tumačenje samoga sebe: »Nisam bio, i neću biti nikad, čiji drugi nego hrvatski čovjek«.<sup>1</sup> Upravo u tome počiva simptomatični značaj Kvaternikove pojave.

<sup>1</sup> Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, 013.0/4, Dosje Slavko Kvaternik (dalje HDA, DK) 1498.

Kada zavirimo u njegove uspomene, koje je počeo pisati u izgnanstvu 1942.,<sup>2</sup> vidimo da u njima dominira pseudoportret

Pavelića kao čovjeka svakojakih opačina. Iz te činjenice ne slijedi Kvaternikova rehabilitacija, ali se može argumentirati da je Kvaternik prema ustaštvu bio u vrlo osobitom položaju i da je bio manje ideologizirana osoba.

### *Kvaternikov politički početak*

Kvaternikov razvoj bio je u nekim crtama poseban, a u nekima je obilježavao cijeli naraštaj. Veliki povijesni događaji proširili su obzor njegovih zrelih godina: svjetski rat 1914., propast Austro-Ugarske Monarhije, stvaranje prve Jugoslavije 1918., stvaranje Banovine Hrvatske 1939. i Nezavisne Države Hrvatske 1941.

Kvaternik je rođen 25. kolovoza 1878. u Vučinić Selu, kotar Vrbovsko. Potječe iz građanske obitelji. Njegov je otac Ljudevit nakon gubitka imanja u Gorskom kotaru prihvatio poštansku službu u Slunju. Majka Marija, rođena Frank, podrijetlom je iz Gorskog kotara, a njezini su preci došli iz Njemačke kao činovnici grofova Turn Taxis.<sup>3</sup>

Slavko Kvaternik pohađao je osnovnu školu u Slunju i gimnaziju u Ogulinu. Odabrao je vojničko zanimanje i završio pješadijsku kadetsku školu u Karlovcu. Godine 1897. raspoređen je u 90. pješadijsku pukovnicu, 1898. godine unaprijeđen u poručnika, a 1904. u natporučnika. Iste se godine upisao u generalštabnu vojnu akademiju u Beču. U Zagreb se vratio 1906. i raspoređen je u 72. pješadijsku brigadu. Već na akademiji u Beču moglo se vidjeti da je »nadaren časnik s mnogo ambicija«. U Kvaternika se vojničko zvanje nije moglo odvojiti od strasti prema politici, pa je zbog »izrazitog hrvatska« na akademiji politizirao osobito s mađarskim časnicima.<sup>4</sup> Od 1911. djeluje kao kapetan u domobranskom zapovjedništvu, a u listopadu 1914. postaje zamjenik stožernoga glavara domobranske pješadijske divizije. Od tada se u vojničkoj karijeri naglo uspinje i od 22. listopada 1914. do 27. veljače 1916. obavlja dužnost krilnog pobočnika znamenitog zapovjednika 3. armije generala Svetozara Borojevića. U siječnju 1918. Kvaternik je postavljen na čelo generalnog stožera 55. (155) pješadijske divizije, a u svibnju je premješten u zapovjedništvo armije na Soči.<sup>5</sup>

Nakon raspada Monarhije Kvaternik je u rujnu 1918. postao »desna ruka« dr. Mate Drinkovića, glavnog povjerenika za narodnu obranu Središnjega narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Kvaterniku se pripisuju i zasluge za ulazak

<sup>2</sup> Kvaternikovi zapisi koji nose naslov »NDH i dr. Pavelić« pohranjeni su u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u fondu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, 013.0 / 4, Dosje Ante Pavelić, 1324.–1554.

<sup>3</sup> Eugen Kvaternik iznosi podatak da je njegov otac Slavko Kvaternik rođen u Komorskim Moravicama, a u Vučinić Selu je bio obiteljski posjed. Vidjeti: Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapazanja 1929–1945*, uredio J. Jareb, Zagreb, 1995., 265.–267. 66.

<sup>4</sup> HDA, DK, 297, Svjedočanstvo Ivana Perčevića od 24. siječnja 1947.

<sup>5</sup> *Österreichisches Biographisches Lexikon*, 1815–1950, Wien, 1993., sv. IV, 383.–384.

vojske Narodnog vijeća SHS u Međimurje i njegovo pripajanje državi SHS (24. siječnja 1918.), što je ratificirano Trianonskim ugovorom između Jugoslavije i Mađarske 1920. godine.

Kvaternikova vojnička karijera od konca 1918. kreće nizbrdo. Imenovan je povjerenikom puka u Celju i premješten u Borovlje. Kvaternika je 1919. zahvatio entuzijazam izgradnje »hrvatske vojske unutar vojske SHS«. Uporno je zahtijevao da se u tu vojsku prime bivši austrougarski časnici. Nakon razgovora u Ministarstvu obrane u Beogradu Kvaternik je shvatio da k.u.k. časnici u jugoslavenskoj vojsci neće dobiti mjesto koje im pripada.

Kvaternik je 1906. ili 1907. sklopio brak s Olgom Frank, koja je bila židovskog podrijetla. Njezin otac Josip Frank bio je poznati vođa Čiste stranke prava. U domu Frankovih još se izrazitije oblikovao Kvaternikov osjećaj hrvatstva. Njegov duhovno-politički uzor bio je i ostao Ante Starčević.

Godine 1919. Kvaternik je prihvatio zapovjedništvo pješadijskog puka u Celju, a zatim zapovjedništvo posadne snage SHS u Koruškoj. Kao hrvatski časnik u jugoslavenskoj vojsci, povezan sa srpskom nacionalnom ideologijom, nije imao osobite budućnosti. Godine 1920. Kvaternik je neočekivano umirovljen. Govorilo se da je nagli prekid vojničke karijere uslijedio nakon političkih intriga.<sup>6</sup> Kada je prelomio štap nad vojničkom karijerom, Kvaternik ga je prelomio i nad Jugoslavijom.

Nakon prekida vojničke karijere Kvaternik se posvetio zvanju građanskog činovnika. Neko je vrijeme bio ravnatelj Hrvatske banke za parcelaciju i kolonizaciju. Godine 1937. Mačekovom je preporukom postavljen za glavnog ravnatelja bankovne zadruge Hrvatskog radiše.

### *Dvije struje nacionalne desnice*

Gledajući unatrag, ustaški pokret bio je jedan naziv za različita činjenična stanja. U aktivizmu emigrantske skupine A. Pavelića i skupine nacionalista u domovini nije riječ o pukom paralelizmu, osobito glede taktike preuzimanja vlasti i napora oko vanjskih garancija. Domovinska skupina nacionalista imala je šaroliki sastav. Osim intelektualca, tu je bilo i financijskih magnata, bivših austrougarskih časnika, liječnika i dr. Budući da su domovinski nacionalisti bili u doticaju s njemačkim krugovima, to je potaknulo Pavelića da ih proglasi ignorancijom u vanjskoj politici i optuži ih da nasjedaju njemačkim agentima. Tvrdio je da prema sporazumu Rim-Berlin Italija ima političku prednost u Hrvatskoj. Iako se Kvaternik u to doba nije osobito bavio vanjskom politikom, sasvim sigurno nije imao iluzije glede oslona na Mussolinija. Bolje je rješenje za Hrvatsku vidio u tome da se stavi pod okrilje Nijemaca, jer je računao da će u budućnosti Berlin, a ne Rim, biti na vrhu europske politike.

Kakvu je ulogu među nacionalistima imao Kvaternik između 1930. i 1940.? U to vrijeme nije formalno pripadao nijednoj stranci, ali je svojim političkim učiteljem smatrao Antu Starčevića. Ne može se govoriti o njegovu jačem proboju u politiku. Do 1938. izrazito je poštivao Mačeka. Tih je godina Kvaternik

<sup>6</sup> HDA, DK, 285.–286., Svjedočanstvo V. Košaka dano 13. rujna 1946.

jedva poznao Pavelicu. Kvaternikova rezerviranost prema Pavelicu proizlazila je iz toga što nije želio preuzeti odgovornost za ustaške subverzije izvana. Bilo kako bilo, Kvaternik se u to vrijeme razmjerno obzirno odnosio prema jugoslavenskom režimu. Nema dokaza da je bio povezan s tajnim društvom »Matija Gubec«. Članovi toga društva uglavnom su bili mladi ljudi koji su u potrebi za slijepim aktivizmom pribjegavali terorističim metodama.

Pavelićev plan da sa stotinjak ustaša oružjem preokrene situaciju u Jugoslaviji Kvaternik je nazvao »obmanom«. Tijekom 1932. i 1933. Kvaternik se u dvije prilike susreo s Pavelićem (Brescia i Berlin) i usprotivio se njegovoj taktici subverzije. Štoviše, bio je uvrijeđen da mu se daju »upute izvana« i smatrao je da domovinska skupina nacionalista radi ispravno.<sup>7</sup>

Godine 1934. policija ga je uhitila pod sumnjom da je umiješan u bombaški napad na prostorije upravnika zagrebačke policije. Iako nisu pronađeni dokazi, zbog tog je slučaja od svibnja 1934. do kolovoza 1935. interniran u mjestu Raže u Crnoj Gori i u Peći na albanskoj granici. U to je vrijeme doživljavao različita poniženja i brutalnosti.

Kada je Maček u kolovozu 1939. postigao sporazum o Banovini Hrvatskoj, to je doslovce bila pljuska u lice nacionalnoj desnici. Doduše, radikalni nacionalisti nisu Mačekovoj politici odricali državotvornost, ali je dinamika HSS-a za njih postala prespora. Godine 1939. i u Kvaterniku je prevagnuo stav da je Maček »jedan neodlučan čovjek, koji ne zna pravodobno stvarati zaključke«.<sup>8</sup>

U proljeće 1938. nacionalisti su u Zagrebu utemeljili instituciju s nazivom Uzdаница. Formalno to je bila udruga za uzajamnu pomoć članovima i obiteljima uhićenih nacionalista. Uzdаница je razvila široku kulturnu aktivnost. Kvaternik je u njoj imao jaku osobnu inicijativu, ali nikad nije formalno preuzeo vodstvo. Ta je institucija prema Kvaterniku odigrala konstruktivnu ulogu u »borbi za samostalnu hrvatsku državu«, ali nikad nije bila upotrebljena za širenje političke moći »ustaštva«.

Ako je Uzdаница i nastala kao refleks na »Mačekovu oportunističku politiku«, kazao je, ona se nikad nije pretvorila u Pavelićevu podružnicu.<sup>9</sup>

U Uzdаницi je djelovalo nekoliko intelektualaca visokih promidžbenih sposobnosti koji su pripremili tlo budućoj samostalnoj Hrvatskoj. U tom je smislu osobito značajan bio književnik Mile Budak, koji se u srpnju 1938. vratio iz emigracije u domovinu. Početkom veljače 1939. Budak je uz novčanu pomoć Uzdанице pokrenuo tjednik »Hrvatski narod« koji se tiskao u 80.000 primjeraka.<sup>10</sup>

#### *Datum odlučujućeg značenja: 10. travanja 1941.*

Kada je pučem generala Dušana Simovića od 27. ožujka srušena Cvetković-Mačekova vlada, potpisnica Trojnog pakta, Njemačka je preko noći do-

<sup>7</sup> HDA, DK, Stenografski zapisnik s glavne rasprave, 433.

<sup>8</sup> HDA, DK, Stenografski zapisnik s glavne rasprave, 437.

<sup>9</sup> HDA, DK, Zapisnik s glavne rasprave, 402.

<sup>10</sup> HDA, Dosje Budak, 013.0, 133.

bila prilika da prva udari na Jugoslaviju. Hitler u tom trenutku nije imao čvrst plan za Hrvatsku, ali je zato Mussolini odmah naredio demonstrativnu koncentraciju trupa na sjeveru Albanije i dao je do znanja Hitleru da je s Pavelićem »simbolom tih stremljenja u veoma bliskom dodiru«.<sup>11</sup>

Pavelić je još početkom 1940. bio zaokupljen planom o zaposjedanju Zagreba nekom agresivnom akcijom koju bi poduprla Italija.<sup>12</sup>

U Kvaternikovo političkoj karijeri 10. travnja 1941. ostaje najsnažniji događaj. Ako se zaviri u Kvaternikove zapise, vidjet će se da on nije naginjao nekon nasilnom rješenju, a ponajmanje nekakvoj »ustaškoj revoluciji« u Zagrebu. Kao politički intuitivan čovjek on se u travnju 1941. nije usudio frontalno postaviti prema legalnom vodi Mačeku. Imao je i osjećaj za legalističku suštinu države, stoga je želio iz Mačkovih ruku mirno preuzeti upravnu vlast. Ukoliko je ovdje uopće dopuštena ta riječ, ironija je bila u tome što su Nijemci također planirali pridobiti Hrvatsku u Mačkovu kabinetu, ali je on odbio njihovu ponudu.

Ako je Kvaternik na proglašenje NDH i potaknut ponašanjem Mačeka i Nijemaca, hilo bi sasvim pogrešno previdjeti da je 10. travnja prema Paveliću iskazao stanovitu samostalnost svoje ličnosti. On je, doduše, na akt proglašenja nakalemio mit Poglavnika, ali je u odnosu na ustaški pokret u Zagrebu stvorio situaciju paradigmatičke prirode. Naime, Kvaternikova koncepcija proglašenja NDH nije bila posve u skladu s formulom »ustaške revolucije«. Kvaternik je svjesno išao za tim da u Hrvatskoj službeno nikoga ne predstavlja: »Ja sam smatrao da nisam ni narodni zastupnik niti išta, pa da ja nešto učinim da bi se smatralo nametničkim aktom, da će mi reći da sam se nametnuo«. Proglašenje NDH za njega je postalo koherentno tek u času kada mu Maček kao »legalni podpredsjednik jugoslavenske vlade« svojom objavom »daje legalnu osnovu«.<sup>13</sup>

Kvaternikova objava o stvaranju samostalne države 10. travnja u bitnom dijelu glasi: »Hrvatski narode! Božja providnost i volja našeg saveznika te mukotrpana višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dra Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu: Odredili su da danas pred na dan uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Država Hrvatska.«<sup>14</sup> Kvaternik je u sudskom procesu 1947. uporno tvrdio da u proglasu nije spominjao proglašenje »u ime ustaškog pokreta«, nego u »ime hrvatskog naroda i Pavelića« i da nije spominjao »volju našeg saveznika«. Tvrdio je i to da je izričito spomenuo vođu Antu Starčevića kako »radi održanja povijesnog kontinuiteta«, tako i stoga što je »u njegovoj državnoj misli bila uključena Bosna i Hercegovina, Međumurje i Istra«.<sup>15</sup> Nesuglasje između pro-

<sup>11</sup> I *Documenti Diplomatici Italiani*, Nona Serie: 1939–1943, Volume VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1986., 762. (Dalje DDI, rimski broj označava seriju, arapski svezak).

<sup>12</sup> Pavelić bi umarširao u Zagreb i zauzeo javne ustanove. Istodobno bi u Hrvatsku ušlo tridesetak tisuća talijanskih vojnika i Pavelić bi proglasio samostalnu državu koja bi potom ušla s Italijom u monetarnu uniju. DDI, IX/3, 162.–164.

<sup>13</sup> HDA, DK, 1419.–1424.

<sup>14</sup> »Hrvatski narod« od 10. travnja 1941.

<sup>15</sup> HDA, DK, 1421.–1422. Tekst Kvaternikova proglasa i Mačkova poruka narodu tiskani su u prvom broju »Hrvatskog naroda« od 10. travnja 1941.

glasa i Kvaternikova naknadnog tumačenja moglo je nastati i zato što je Kvaternik izvršio dva proglašenja, jedno u Banskim dvorima, a drugo preko radija. Ipak ne valja zanemariti srž Kvaternikova retrospektivnog svjedočanstva da se u proglašenju NDH »nije oslanja na ustaše, jer ih nije bilo, nego se oslanja na građansku zaštitu«. Kao ni to da je proglašenjem želio »zaskočiti« Talijane i Pavelića, koji je mislio »da će ovamo doći s talijanskom vojskom i onda proglasiti hrvatsku državu«. <sup>16</sup>

Činjenica je da je Kvaternik u svom telegramu koji je 11. travnja 1941. uputio Hitleru naglasio kako je u Hrvatskoj »preuzeo od dr. Vladka Mačeka bivšeg podpredsjednika jugoslavenske vlade iz njegovih ruku na legalan način sva njegova ovlaštenja (punomoći) za vođenje poslova«, i »suglasno volji hrvatskog naroda proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku«. <sup>17</sup>

Bilo kako bilo, Kvaternikov prevratnički čin 10. travnja nije bio nikakav vojni udar, ni masovna pobuna, nego inscenacija mirnog preuzimanja izvršne vlasti od Mačeka.

Bilo je logično da Kvaternik upotrijebi stari banovinski administrativni aparat i potpuno se osloni na dobrovoljačke postrojbe HSS-a iz Seljačke i Građanske zaštite koje su u Zagrebu raspolagale s oko 4000 ljudi. Obris novog režima ocrtavali su se nakon Kvaternikova imenovanja jednopartijskog kabineta pod nazivom Hrvatsko državno vodstvo. Kvaternik je obznanio i nekoliko važnih propisa: Zakon o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske (10. travnja), naredbu prema kojoj do osnutka vlade Države Hrvatske, prema njegovu nalogu, sve upravne poslove Države Hrvatske obavljaju odjeli Banske vlasti (11. travnja).

### *Vojskovođa s ambicijom političara*

Ustaški je pokret svoj dolazak na vlast označio kao »desetotravanjsku revoluciju«. <sup>19</sup> No u igri dvanaestogodišnjeg čekanja vlast je Paveliću bila gotovo izručena. Budući da Pavelić u svojoj svojoj moći u Hrvatsku kroči iznenada, domaća ga javnost 1941. doživljava kao negdje drugdje zgotovoljenog vođu. Valja uzeti u obzir da je Kvaternik do 1941. imao malo istinske veze s Pavelićevim političkim stilom. Kvaternik je naveo da mu je kao »Hrvat i čovjeku« najviše smetalo to što je Pavelić odbijao »savjete u upravi Države« i što je raspustio razne udruge (»Hrvatski zmaj«, »Hrvatska žena«, »Hrvatski junak« i »Hrvatski radiša«), koje su mu mogle »biti pri ruci u vladanju«. <sup>20</sup>

Kvaternik je navodno predlagao Paveliću da u kabinet uključi mačekovce (Košutića, Pernara, Torbara). Međutim, kada su ustaše totalno zavladaile, Kva-

<sup>16</sup> Isto, 424.–434.

<sup>17</sup> ADAP, D: 1937.–1941., XII. 2. 427.

<sup>18</sup> HDA, Slavko Kvaternik, inv. br. 27.

<sup>19</sup> O desetotravanjskoj revoluciji vidjeti u: I. Korsky, *Hrvatski nacionalizam*, Zagreb, 1991., 115.–137.

<sup>20</sup> Vilim Cečelja, Moja sjećanja na uzoritog kardinala Stepinca, zagrebačkog nadbiskupa, *Hrvatska revija* 4, (160), 1990., 722.–725.

ternik je počeo omalovažavati Mačeka. Razbacivao se prijedlozima da se protiv Mačeka pokrene »postupak radi veleizdaje« i »sabotiranja odredaba vlade Pavelića«.<sup>21</sup>

Kvaternik je u međuvremenu postao drugi čovjek u državnoj hijerarhiji. Dana 14. travnja 1941. imenovan je Vojskovođom.<sup>22</sup>

Na svečanosti prisege hrvatskih časnika 14. lipnja iz Pavelićevih je ruku primio maršalsku palicu. Taj vojnički znamen s najvećom je pažnjom čuvao, pa je i u oporuci sastavljenoj 15. lipnja 1945. u Badgasteinu napisao: »Štap vojskovođe povijesne vrijednosti ostaje dok Hrvatska ne uskrсне kod obitelji Albert, a onda se predaje prvom hrvatskom vojskovođi«.<sup>23</sup>

Sredinom lipnja Pavelić je imenovao Kvaternika doglavnikom u Glavnom ustaškom stanu. Ta je institucija bila središnje tijelo za sve upravne poslove ustaškog pokreta, a činilo ga je dvanaest doglavnika i sedam pobočnika.<sup>24</sup>

Logično je da je Kvaternik svoju najjaču osobnu inicijativu razvio na planu oružanih snaga. Službenu funkciju zapovjednika vojske i ministra Hrvatskog domobranstva kopnene, pomorske i zračne vojske te oružništva NDH Kvaternik je obnašao od 16. travnja 1941. do 6. listopada 1942. U tom razdoblju političke egzistencije povukao je sve svoje poteze.

Dana 12. travnja objavio je Zakon o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske.<sup>25</sup>

Budući da je Kvaternik naumio organizirati domobranstvo po uzoru na vojsku Austro-Ugarske, osnovna jedinica vojnih snaga bila je gorska brigada od četiriju bataljuna s odgovarajućom artiljerijom.<sup>26</sup> Kvaternik je planirao ustrojavanje 15 pješačkih pukovnija. Već u ljeto postrojeno je devet samostalnih pokretnih i jedna stajaća pukovnija te Poglavnikova tjelesna bojna. Oružane snage NDH mogle su imati ukupno 136.700 vojnika.<sup>27</sup>

Kvaternik je nastojao izgraditi profesionalni i nekorumpirani časnički kadar. U kolovozu 1941. za upis u novoosnovanu domobransku vojnu akademiju

<sup>21</sup> HDA, Arhiv Hansa Helma, kut. 12, spis 225.

<sup>22</sup> E. Kvaternik imenovan je 15. travnja povjerenikom za javni red i sigurnost u Zagrebu, A. Artuković povjerenikom za javnu sigurnost i unutarnji upravu u cijeloj Hrvatskoj, a M. Žanić za predsjednika Zakonodavnog povjerenstva. Usp. »Hrvatski narod« od 15. travnja 1941.

<sup>23</sup> HDA, Ostavština Božidara Alberta, Izjava posljednje volje Slavka Kvaternika 15. lipnja 1946.

<sup>24</sup> »Hrvatski narod« od 13. lipnja 1941.

<sup>25</sup> Kvaternik je tvrdio kako on do Pavelićeva dolaska 15. svibnja »nije izdavao nikakve naredbe i zakone uopće«. HDA, DK, 1367. Ova njegova tvrdnja ne odgovara činjenici da se 12. travnja pri zapovjedništvu oružanih snaga počeo tiskati bilten »Vjesnik vojnih naredbi u zapovijesti«, a 11. travnja »Narodne novine, službeni list Države Hrvatske«, u kojemu su tiskane spomenute naredbe.

<sup>26</sup> HDA, DK, Stenografski zapisnik s glavne rasprave, 457.

<sup>27</sup> Više o tom vidjeti u: I. Košutić, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, knj. 1, Zagreb, 1992.; knj. 2, Zagreb, 1994. Usp. također V. Vrančić, Hrvatske oružane snage i njemačka vojna zapovjedništva, *Hrvatska revija* 4(160), 1990., 756.–776.

u Zagrebu odabrano je 8/8 kandidata. U osnovanu su i Dočasnička pješačka škola općeg smjera u Zagrebu, Konjanička dočasnička škola u Varaždinu, Pripremni tečaj Domobranske akademije u Sarajevu i druge obrazovne institucije. Kvaternik je u prosincu 1941. objavio knjižicu *Odgovj i značaj hrvatskog domobranstva*. Njegove konzervativne crte i paternalizam tu se lako mogu vidjeti. Kvaternik odbacuje liberalizam jer mu manjka »društveni osjećaj« i jer zagovara samo »dobrobit pojedinca«, a »zaboravlja široke narodne slojeve«. Isticao je suštinsko značenje »samostege«, jer je »vojska bez osvjeđene samostege pojedinca obična soldateska, gomila bez duše, jedan čopor, sličan robijašima, koje njihovi čuvari tjeraju i drže u stezi samo najtežim kaznama«. <sup>28</sup> U toj konstelaciji Kvaternik uspostavlja i duhovni odnos domobranstva prema »Božijoj providnosti«. Riječ je o shvaćanju da »vojnik koji svjesno ne vjeruje, ne će moći nikad izvršiti svoje teške dužnosti na bojnopolju«. <sup>29</sup>

Kvaternika ne bi mogli optužiti da je zagovarao militarizaciju zemlje jer je »obranu« proglasio fundamentalnom koncepcijom hrvatskoga vojnog ustroja. Ipak, Kvaternik je podlegao nekim pojednostavljenjima. Primjerice, uzdizao je »ratnički duh Hrvatske«, koji je vremenom »zamro do najvišeg stepena« pa ga je valjalo iznova »uskrsnuti« i postaviti kao »mjerilo za odgoj naše vojske«. <sup>30</sup>

Premda je Kvaternik svojski inzistirao na obrambenoj satavnici domobranstva, već potkraj lipnja 1941. NDH je ponudila Hitleru da hrvatske postrojbe aktivno sudjeluju na dalekom istočnom bojištu. Dana 2. srpnja Pavelić je proglasom pozvao dobrovoljce da stupe u »sveti rat protiv drskog boljševičkog nametnika«. Za istočno bojište mobilizirano je 8250 hrvatskih vojnika kopnene vojske, zrakoplovstva i mornarice. <sup>31</sup> Tek ujesen 1942. Kvaternik se usudio legionarima prozboriti istinu. Ono što je nekad smatrao uspjehom sada je smatrao pretpostavkom katastrofe. Pojavio se pred pitomcima u Varaždinu da ih pozdravi prije putovanja na izobrazbu u Njemačku i neočekivano rekao: »Nema bojazni da vas itko može odaslati na Istočno bojište, jer mi Hrvati nismo ničiji kanonfuter, ta vremena su prošla«. <sup>32</sup>

Događaji koji su uslijedili na planu organizacije oružane sile NDH mogu se najjednostavnije okarakterizirati kao stvaranje dviju vojski. Pored domobranstva kao redovne vojske stvara se ustaška vojnica kao neka vrsta stranačke vojske. Upravo je na toj pozornici Kvaternik nailazio na strahovite teškoće. Neosporno je da je ekspanziju vojnice promicao Pavelić jer je s vojnicom bio povezan na život i smrt. Tvrdio je da samo u vojnici »hrvatski narod ima u svako doba časnike, koji ne služe za novce niti za čine, nego služe iz svoje neobuzdane

<sup>28</sup> Slavko Kvaternik, *Odgovj i značaj hrvatskog domobranstva*, Zagreb, 1941., 30.–33.

<sup>29</sup> Isto, 26.–27.

<sup>30</sup> Integralni tekst Kvaternikova ekspozua u Saboru na dan 27. veljače 1942. vidjeti u: I. Košutić, *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1992., 82.–86.

<sup>31</sup> Više o hrvatskim legionarima na istočnom bojištu vidjeti u: I. Košutić, *Hrvatsko domobranstvo*, nav. dj. 167.–256. Usp. također F. Schraml, *Hrvatsko ratište. Njemačko-hrvatske legijske divizije – 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.): njihove izobrazbene i doknadno izobrazbene postrojbe*, Zaprešić, 1993.

<sup>32</sup> HDA, Slavko Kvaternik, NDH i dr. Pavelić, 1536.



ljubavi prema svom narodu«. <sup>33</sup> Tako je oko 15000 dobrovoljaca ustrojenih u Poglavnikovu tjelesnu bojnu i dvadesetak bataljuna ostalo praktično izvan Kvaternikova nadzora. Još je gore bilo i to što je Pavelić smatrao da je Glavni stožer Domobranstva potencijalno opasan jer u njemu sjede prastari generali koji misle »jugoslavenski«.

Vojnica je imala uspjeha u taktičkom zauzimanju pobunjenih prostora (Hercegovina), a kada bi nastupila redovna vojska, ti su prostori ponovo padali u ruke pobunjenika. Stoga je u ustaškom vrhu prevladao stav da je samo vojnica sposobna na bojnopolju preuzeti sudbinu Hrvatske. Budući da je samo vojnica efikasna i disciplinirana, treba je postaviti na najveći stupanj tehničke efikasnosti. Tako je Kvaternik za tehničku organizaciju redovne vojske nalazio u vladi sve manje oslonca.

Drugorazredan položaj domobranstva postao je vidljiv i u javnim manifestacijama. U svim protokolima i svečanim državnim prilikama vojnica je zauzimala prvo mjesto. Sam se Kvaternik nekoliko puta odjenuo u ustašku odoru, primjerice u njoj se pojavio i za vrijeme službenog posjeta Italiji.

Neki su ocijenili da je glavni razlog sukoba između Kvaternika i Pavelića 1942. bilo povećanje vojnog budžeta. No ministar financija Vladimir Košak odbacio je takvo tumačenje, mada je dolazio u sukob s Kvaternikom i ustaškim pukovnicima zbog izvanrednih vojnih kredita. Vojni izdaci tijekom 1942. prema Košaku mogli su iznositi 30 posto od ukupnog državnog budžeta, odnosno tri milijarde kuna. Isplati se nalozi za domobranstvo nakon Kvaternikova odlaska nisu smanjili nego povećali. Stoga je Košak smatrao da je sukob između Kvaternika i Pavelića imao duboku osobnu pozadinu. <sup>34</sup>

Naime, Pavelić je u vojskovođi i njegovom sinu šefu policije Eugenu Kvaterniku sve više gledao opasan vladajući tandem, »dinastiju Kvaternik« koja želi konce držati u svojim rukama. Ipak, otac i sin Kvaternik razilazili su se u važnim pitanjima. Eugen je vjerovao samo u fanatičnu snagu ustaških rasova, a vojskovođa se neprestano ograđivao od njihovih terorističkih metoda vladanja. Za Eugena je Vojskovođa bio tek stari i kruti ostatak prošlosti, a njegov se vojni diletantizam ogledao u tome što je »u hrvatskoj vojsci dao namjestiti sve bivše austrijske oficire« koji su bili tragično nesposobni u »nastupu prema partizanima«. <sup>35</sup>

Paveliću je mnogo lakše bilo diskreditirati mladoga Eugena Kvaternika nego njegova oca Slavka. Eugenov je politički ugled u travnju 1942. potpuno uzdrman nakon divljanja policije u Srijemu, kada je uhićeno i umoreno više stotina civila srpske nacionalnosti. Bilo kako bilo, u javnosti se stvarao dojam da je Pavelić okružen isključivo nitkovima. Sam Pavelić nije imao snage ni želje za čistku među ustaškim pukovnicima, s kojima je godinama dijelio dobro i zlo pokreta. Stoga Kvaternikovi zahtjevi da se kazne časnici »Crne legije« koji su počinili zločine nad civilima u Hercegovini, da se provede istraga o ustaškim

<sup>33</sup> Poglavnikov govor na promaknuću časnika škole Ustaške vojnice 16. svibnja 1943. u Zagrebu, »Spremnost« od 23. svibnja 1943.

<sup>34</sup> HDA, MUP RH, 013.0 /49, dosje Vladimira Košaka, 173.

<sup>35</sup> HDA, DK, 271. Povjerljivi izvještaj njemačkoga obavještajca 7601 Kurta Koppela.

zločinima u okolici Jajca i Pakraca nisu nailazili na Pavelićev odaziv. Kvaternik je kritizirao ponašanje ustaških zapovjednika u akciji protiv pobunjenika između Kupe i Petrove gore u proljeće 1942. Govorio je da će to otrpjeti samo zato »da ne uvrijedi Pavelića«. Spominje se i jedna Kvaternikova teatralna, ali značajna gesta. Kada je general Ivan Prpić pozvao na odgovornost ustaške zapovjednike zbog počinjenih zločina oko Čapljine, Pavelić mu je brutalno zaprijetio »stavljanjem pred zid«. Osjećaj časti Kvaternik je stavio na Prpićevu stranu pa je kazao Paveliću: »U tom slučaju pred zid idemo obojica«.<sup>36</sup>

Brutalnost i nasilje ustaša bili su praćeni povremenim nezadovoljstvom njemačkih predstavnika. Njemački general Glaise već je u kolovozu 1941. ustvrdio da je Eugen Kvaternik »najomraženiji čovjek u zemlji«.<sup>37</sup> Slavko Kvaternik privatno je veoma žalio zbog represivnog postupanja svoga sina. Ta ga je spoznaja pekla i vrijeđala, stoga je kazao Glaiseu da Eugen u duhovnom smislu i nije njegov, nego Pavelićev sin. Kvaternik je optužio Pavelića da je »od poštene mladeži u emigraciji učinio sadiste«.<sup>38</sup>

Kada je riječ o krajnje problematičnoj politici vlade prema pravoslavicima, valja naglasiti da Kvaternik nije očitovao ekstremne oblike političkog nacionalizma. Njemačkim je diplomatima bilo dobro poznato da Kvaternik nije nikad prešao u fazu antisrpstva i da se izjašnjavao za politiku »smirenja i osiguranja opstanka« srpskog žiteljstva.<sup>39</sup>

Prema navodima njemačke obavještajne službe, Kvaternik se u više navrata jasno označio »protivnikom onih metoda koje je upotrebio Pavelić protiv pravoslavaca«. Štoviše, zagovarao je da se »pozitivni elementi iz redova pravoslavaca primaju u vojsku, naročito u onim slučajevima u kojima su bili ožegnjeni sa Hrvaticama katoličke vjere«.<sup>40</sup>

Može se navesti i primjer kad je protestirao kod Pavelića zbog »grozota koje su ustaše počinile nad nedužnim pučanstvom između Kozare i Prosare 1942.«<sup>41</sup> Tražio je da se zbrinu i »spase srpska djeca s terena i da se smjeste u domove«.<sup>42</sup>

Valja naglasiti da Slavko Kvaternik nije bio opterećen ideološkim rasnim predrasudama. Svjedoci su potvrdili da se Kvaternik »u prvo vrijeme bunio i protivio« donošenju rasnih zakona pa je došao u otvoreni sukob s ministrom zakonodavstva Žanićem, koji ga je izbacio sa sjednice vlade. No Kvaternik je ubrzo pokleknuo pred jačom voljom. Budući da je Katolički episkopat poku-

<sup>36</sup> HDA, DK, 300, Svjedočanstvo I. Perčevića od 24. siječnja 1947.

<sup>37</sup> General Glaise von Horstenau je svoje veze s hrvatskim dužnosnicima i poglede na događaje u NDH opisao u memoarima koje je objavio P. Broucek, *Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, Band 3, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz, 1988. Usp. također V. Kazimirović, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i Dnevnika Gleza von Horstenau 1941-1944*, Beograd, 1987.

<sup>38</sup> P. Broucek, *Ein General*, nav. dj, 170.-171.

<sup>39</sup> B. Krizman, *Pavelić i ustaše*, 167.

<sup>40</sup> HDA, DK, 269, Povjerljivi izvještaj njemačkoga obavještajca 7601 Kurta Koppela.

<sup>41</sup> HDA, DK, 303.

<sup>42</sup> V. Cecelja, *Nadbiskup*, nav. dj. 723.

šavao obesnažiti rasne zakone, biskup Janko Šimrak obratio se Kvaterniku za intervenciju. Ali on mu je odgovorio: »Ja tu ne mogu učiniti ništa, to je jedna koncesija koja se mora podnijeti Nijemcima i njihov zahtjev ima da se bezuslovno izvrši i u cijelosti provede.«<sup>43</sup>

Prema vlastitom iskazu, Kvaternik je na razne načine pomagao nevinim židovskim sugrađanima. Taj iskaz upotpunjuju svjedočanstva stanovitih židovskih intelektualaca, koji su primjerice zauzimanjem Kvaternika 1941. bili oslobođeni nošenja famozne žute trake i slobodno su živjeli u svojim stanovima u Zagrebu. Kad je Kvaternik smijenjen, morali su pobjeći.<sup>44</sup> Postoje i svjedočanstva da je Kvaternik izdavao »zaštitna pisma« umirovljenim časnicima židovskog podrijetla, kako bi ih zaštitio od uhićenja i odvođenja. Pavelić ga je zbog toga optužio pred Nijemcima da »protežira Židove«.<sup>45</sup>

Izvjesno je da je Kvaternik svjesno podržavao antižidovske mjere u sferi gospodarstva. Kao član Državnoga gospodarskog povjerenstva, svojevrsnog gospodarskog komiteta ministara, Kvaternik je razmišljao po aktualnom modelu, koji je izjednačavao židovstvo i financijsku moć. Stoga se zauzimao da oduzeta židovska imovina uđe u krivotok hrvatskoga gospodarstva preko zadruge Hrvatskoga radiše i Napretka.<sup>46</sup> Ministar Budak kasnije je zamjerao Kvaterniku što se unatoč površnom znanju miješao u ekonomiju i što je »posve lakoumno rasuo« podržavljenu židovsku imovinu dijeleći je bez kriterija različitim ustanovama.<sup>47</sup>

#### *Kvaternikovo neprijateljstvo prema Talijanima*

Pavelićev je režim svakako bio plod poraza pred Talijanima. Jednodušan stav hrvatske javnosti bio je da su Rimski ugovori koje je Pavelić potpisao 18. svibnja 1941. opteretili državu hipotekom koju je nemoguće izdržati. Događaji su općepoznati. S Italijom su potpisana, ali ne i ratificirana tri ugovora. Ugovor o razgraničenju između NDH i Kraljevine Italije omogućio je Italiji da prisvoji najveći dio jadranske obale. Sporazumom o pitanjima vojničkoga značaja na jadransko-primorskom području hrvatska se vlada sunovratila u obvezu da na otocima i obali ne podiže vojne utvrde i ne osniva ratnu mornaricu. Najzad, Ugovorom o jamstvu i suradnji između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije hrvatska se vlada obvezala da će s Italijom stupiti u odnose carinske i valutne naravi.

Kvaternik je smatrao da su jamstva Italije kod ovakvih ugovora iluzorna. Osjetio je veliko olakšanje što ga Pavelić nije odredio da s njegovom svitom otputuje u Rim na potpisivanje ugovora. Trenutačno se opsjedao planom da

<sup>43</sup> HDA, DK, 320, Svjedočanstvo Marija Maričića od 16. veljače 1947.

<sup>44</sup> Razgovor s dr. Arneilom Shomronyjem, »Glas koncila« od 21. travnja 1996.

<sup>45</sup> HDA, Ostavština Božidara Alberta, Pismo B. Alberta upućeno bivšem jugoslavenskom ambasadoru u Argentini Filipu Dominkoviću 8. ožujka 1946.

<sup>46</sup> HDA, DK, 362, Saslušanje Ivice Nikolića od 22. ožujka 1947.

<sup>47</sup> HDA, DK, 289, Saslušanja M. Budaka od 26. svibnja 1945.

»postavi Hrvatsku vojsku od 300 000 vojnika, pa da tako dočeka konac rata. Ta vojska mogla bi onda spasiti Hrvatsku.«<sup>48</sup>

Već nakon potpisivanja Rimskih ugovora zemlja je sumnjala u Pavelića. Gubitak Dalmacije s pravom se smatrao najvećim dokazom otuđenosti ustaških ministara od vlastitog naroda. Koliko je Pavelić bio nepopularan pokazali su javni neredi na Božić 1941. kada su izbile prototalijanske demonstracije. Po zagrebačkim se ulicama klicalo »Živjela Dalmacija! Živio Split!« Šef policije E. Kvaternik dao je nedvosmisleni usmenu naredbu pukovniku Moškovu da »izvede jednu satniju van na ulice i rastjera kundacima, pa ako je potrebno i puca u tu dalmatinsku bagru koja je počela voditi politiku po zagrebačkim ulicama«<sup>49</sup>

Slavko Kvaternik nije imao mnogo smisla za vanjsku politiku, ali je znao da su interesi Hrvatske i Italije toliko različiti da se Mussoliniju ne smije vjerovati. Već u ljeto 1941. u ustaškim se krugovima govorilo o dvjema strujama u vrhu vlasti, jedna pod utjecajem Italije, a druga pod utjecajem Njemačke. U stožeru Domobranstva uglavnom se držalo da Kvaternik s Talijanima nema nikakve veze i da im ne vjeruje. U svojoj se politici od početka držao fiksne teze da na sve talijanske ponude valja gledati kao na težnju da s »Apenina zakorače na istočnu jadransku obalu.«<sup>50</sup>

U travnju 1941. na Hitlerovu inicijativu povučena je demarkacijska crta između njemačke i talijanske vojske u Hrvatskoj. Italija je smatrala da je demarkacijska crta »konvencionalan termin« koji upotrebljavaju dvije vojske, ali da se njeni interesi protežu na čitavu Hrvatsku.<sup>51</sup>

Hrvatski teritorij južno od demarkacijske crte Rimskim je ugovorima podijeljen na tri sektora s tehničkim nazivom prva, druga i treća zona. Zapravo, u kolovozu 1941. sve su tri zone bile pod stvarnom kontrolom 2. talijanske armije. Njen je zapovjednik general Vittorio Ambrosio bio konjanički časnik odgojen u »pijemontskom duhu« i s veoma malo istinskog razumijevanja za Hrvatsku. Talijansko je ministarstvo vanjskih poslova smatralo da mora »osigurati čvrstu granicu« na istočnoj obali Jadrana i »proširiti zonu utjecaja na čitav prostor Balkana koji gravitira toj granici.«<sup>52</sup> Stoga je u kolovozu 1941. Italija jednostrano zaposjela demilitariziranu zonu NDH i u njoj preuzela vojnu i civilnu upravu. Mussolini je ovaj čin pravdao zajedničkim obrambenim interesima.

U hrvatskoj je vladi u početku prevladavalo raspoloženje da treba spriječiti prodiranje 2. armije. Kvaternik se u tijeku tih nekoliko dana uključio u rat živaca i zatražio je intervenciju Nijemaca. Pritom je čak i blefirao da posjeduje dokaze kako Italija vodi zajedničku igru s Mađarskom da dobije »Savu kao zajedničku granicu«. Kvaternik je zaprijetio da u Italiju neće više slati na izobrazbu hrvatske časnike.<sup>53</sup>

<sup>48</sup> V. Cecelja, Nadbiskup Stepinac i NDH, *Hrvatska revija* 4, 1990., 706.

<sup>49</sup> HDA, Ministarstvo unutrašnjih poslova RH, 013.0/58, Dosje Ante Moškova, Saslušanje od 20. svibnja 1947., 51.

<sup>50</sup> HDA, DK, Stenografski zapisnik s glavne rasprave, 434.–435. i 499.

<sup>51</sup> DDI, XI/8, 684.

<sup>52</sup> AS, APC, 31, Elaborat o Hrvatskoj, lipanj 1942.

<sup>53</sup> B. Krizman, *Pavelić između*, nav.dj., 152.

Pavelić je 23. kolovoza u dubokoj i bezvoljnoj depresiji prepustio civilne poslove u drugoj zoni Talijanima.

Kvaternik je u ophođenju s talijanskim generalima sve manje bio uljudan sugovornik. U ljeto 1941. povjerenje talijanskih časnika u Kvaternika bilo je posve uzdrmano. General Oxilia otišao je tako daleko da ga optuži za poticanje hrvatskog ressentimenta prema Italiji. Kvaternik po njemu nije bio na visini svoje vojničke uloge jer je »po naravi sumnjičav, ambiciozan i do krajnosti germanofil«. <sup>54</sup>

Nasuprot tome, njemački su predstavnici gotovo odobravali Kvaternikov stav da ne udovoljava svim talijanskim zahtjevima. General Glaise von Horstenau potvrdio je da su pokušaji Oxilije »da pojača utjecaj Italije na hrvatske oružane snage doveli više puta do odlučnog odbijanja od strane maršala Kvaternika«. <sup>55</sup>

U talijanskim je diplomatskim izvještajima sve više naglašavano da Kvaternik stvari promatra kroz njemačku, a Pavelić kroz talijansku optiku. Talijani su strahovali da bi u vladi mogao »nadvladati mentalitet maršala Kvaternika« i to bi njenu aktivnost okrenulo smjerom »predodređenog neprijateljstva prema Talijanima«. <sup>56</sup>

Nova točka razilaženja između Kvaternika i talijanskih generala pojavila se u studenom 1941. kada su talijanske trupe od Hitlera dobile zeleno svjetlo da prijeđu demarkacijsku crtu. Njemačke su postrojbe trebale biti zamijenjene talijanskima i bugarskima. Kvaternik je kazao Nijemcima da je to velika greška i inzistirao je da 718. pješačka divizija ostane u Hrvatskoj. Prognozirao je unutrašnje nemire u slučaju novog talijanskog zaposjedanja. <sup>57</sup> Tim činom stavljala se na kocku »njemački prestiž« i položaj samog Poglavnika, kojemu ionako neprekidno predbacuju »da prodaje Italiji svoju zemlju«. <sup>58</sup> U međuvremenu Berlin je odustao od odluke da Talijani zauzmu okupacijsku njemačku zonu u NDH.

Pavelić je 11. veljače 1942. odlikovao Kvaternika Vojničkim redom željeznog krsta za »vanredni požrtvovni rad oko uspostave NDH, za hrabro vođenje ustaške borbe, za junaštvo pri izvođenju državnog udara i proglašenja NDH«. <sup>59</sup> Već sljedećega dana Kvaternik je otputovao u posjet Italiji, na službeni poziv Vrhovnog zapovjedništva talijanske vojske. Kvaternik je u Italiji dočekan s pažnjom kakvu nije očekivao. Kao da su se protokolarnim srdačnostima željeli prikriti stvarni nesporazumi. Odlikovan je redom Velikog križa i svetog Mauricija Lazara. Talijani su mu obećavali vojnu pomoć i nisu postavljali konkretne političke zahtjeve.

<sup>54</sup> AS, AP, 34, A. Oxilia Vrhovnoj komandi i veleposlanstvu u Zagrebu, 17. studenog 1941.

<sup>55</sup> *Zbornik NOR*, tom XII, knj. 2, 415.

<sup>56</sup> DDI, XI/8, 206.–211.

<sup>57</sup> *Zbornik NOR*, tom, XIII, knj. 1, 698.–700.

<sup>58</sup> B. Krizman, Pavelić između, nav. dj., 233.

<sup>59</sup> »Hrvatski narod« 13. veljače 1942.

Nakon povratka u Zagreb Kvaternik je u javnosti izrekao nekoliko promidžbenih gluposti. Jedna od njih bila je da na Mussolinijevoj »dalekovidnoj koncepciji leži čvrsta izgradnja hrvatske države«.<sup>60</sup>

U ožujku 1942. povećani su hrvatsko-talijansko-njemački naponi za pacifikacijom NDH. Na štabnim konzultacijama u Opatiji dogovorena je zajednička akcija gušenja pobune. Hrvati su u prvi plan postavili pitanje četnika, pitanje na kojemu su se interesi Zagreba i Rima otvoreno sukobljavali. Općepoznato je da je 2. armija hladno osmislila plan iskorištenja četnika u borbi protiv partizanskoga pokreta otpora. General Mario Roatta shvatio je da su na nepoznatom terenu njegove postrojbe neprikladne za gušenje partizanske gerile. Stoga je otvoreno naoružao i opskrbio streljivom 10 do 15 tisuća četnika, povećavajući borbenu sposobnost talijanske armije bez žrtvovanja vlastitih ljudi. Hrvatska vlada nipošto nije željela da Italija pod izgovorom slabe vojne učinkovitosti hrvatskih postrojbi zaposjedne nova područja. Kvaternik, Pavelić i Lorković nerado su gledali pokrete talijanskih postrojbi prema Sarajevu. Kvaternik je vjerovao da će talijanske trupe iskoristiti trenutak i nakon završetka pacifikacije istočne Bosne ostati sjeverno od demarkacijske crte kao »okupacione trupe«.<sup>61</sup>

Kvaternik u ožujku 1942. više nije mogao obuzdati svoju impulzivnu prirodu pa je napisao pismo načelniku vrhovne komande feldmaršalu Keitelu da Hrvatska ne prihvata tripartitne pregovore u Opatiji. Kvaternik je izjavio kako »strane upravne i policijske organe kao i žandarmeriju odlučno odbija«. Inzistirao je na održanju demarkacijske crte jer je ona »za hrvatsku vladu životno pitanje«.<sup>62</sup> Međutim, Kvaternik se naknadno predomislio pa pismo načelniku vrhovne komande nije proslijeđeno.

Dakako, Kvaternik je nastojao da ga što prije primi Hitler jer bi to pridonijelo njegovu prestižu. Dana 21. srpnja doputovao je na poziv njemačke vojske u Glavni Hitlerov stan u istočnoj Pruskoj. U protokolarnom susretu s Hitlerom Kvaterniku je bilo zaista teško izraziti neka osobna mišljenja. Hitlera je upoznao kroz njegove teatralne monologe o slamanju ruske vojske u roku od šest do osam tjedana i žestoke izljeve protiv Židova.<sup>63</sup>

Drugi cilj Kvaternikova puta bio je obilazak južnog dijela istočnog bojišta, na kojemu su djelovali hrvatski legionari.

Nakon povratka s istočnog bojišta razvio je poseban tip promidžbe, u kojoj se snažno očitovao antikomunizam. Tom je prilikom dao i nekoliko sljeparskih izjava o Hitleru, rekavši da takva ličnost »ne rada se svako stoljeće« i da je Hitler od providnosti određeni »Mesija koji će Europu spasiti od mraka boljševizma«.<sup>64</sup>

<sup>60</sup> »Hrvatski narod« 24. travnja 1942.

<sup>61</sup> *Zbornik NOR*, tom XII, knj. 2., 249.

<sup>62</sup> *Zbornik NOR*, tom XII, knj. 2., 1096–1097.

<sup>63</sup> HDA, S. Kvaternik, NDH i dr. Pavelić, 1494.

<sup>64</sup> »Hrvatski narod« 27. srpanja 1941.

*Kvaternik u opoziciji*

U međuvremenu Pavelić je sve manje u Kvaterniku gledao pravog vojnog zapovjednika za pravi trenutak. Nije podnosio da Kvaternik svoju ulogu sve više usmjerava na politiku. Potkraj veljače 1942. stavljena je u optjecaj vijest o smjenjivanju Kvaternika. Talijani su neprestance podgrijavali Pavelićevo nezadovoljstvo prema Kvaterniku. Talijanski veleposlanik Raffaele Casertano kasnije se hvalio da je osobno iz političke igre izbacio Kvaternika. Pred neimenovanim svjedokom on je 1943. otprilike kazao: »Neka gospoda u Hrvatskoj imaju programe i namjere kakve je nekad imala Austrija. Ovakve je namjere imao maršal Kvaternik i zato sam ga ja maknuo s položaja«. <sup>65</sup>

Ako su zahtjevi za Kvaternikovu smjenu i dolazili s talijanske i njemačke strane, pretegnulo je Pavelićevo uvjerenje da Kvaternici spremaju unutrašnji udar na njega. Postojala je i ostala stanovita zbrka oko toga jesu li Kvaternici stvarno pokušali izvesti puč protiv Pavelića. Veleposlanik Stjepo Perić informirao je talijansko Ministarstvo vanjskih poslova da Eugen Kvaternik želi »preuzeti vlast i proglasiti njemački protektorat nad Hrvatskom«. Perić je potvrdio da je Slavko Kvaternik Paveliću uputio »prijeteća pisma« i zatražio »audijenciju kod Hitlera da mu ponudi protektorat, ali je on to odbio«. <sup>66</sup>

Među inima i domobranski je duhovnik i pomoćni vojni vikar Vilim Cecelja potvrdio da je Kvaternik tijekom 1942. radio »na tome da ga Hitler pozove k sebi, sasluša i dade privolu za uklanjanje Poglavnika, koji se pokazao nedorasao zamršenim prilikama i misli, da sve može mačem riješiti«. <sup>67</sup>

Pavelić je nedvojbeno Kvaternikovu smjenu dugo planirao, da bi izbjegao unutrašnje potrebe. Tako je u ožujku 1942. sam sebe proglasio vrhovnim zapovjednikom oružanih snaga.

Važno je istaknuti da ni Nijemci više nisu vjerovali u ratni stroj kojim je upravljao Kvaternik. Za Kvaternika je nastupio kritični trenutak nakon susreta Pavelića i Hitlera (23. rujna 1942. u Vinici, Ukrajina). Pavelićeva je odlučnost da smijeni Kvaternika nakon povratka iz Vinice u svakom slučaju porasla. Dana 29. rujna Kvaterniku je u četiri oka predložio da uzme »zdravstveni dopust u inozemstvu«, a Pavelić će preuzeti Ministarstvo obrane. Maglovito je potvrdio da Nijemci traže njegovu ostavku jer se sve više služi beskorisnim izljevima umjesto politikom. Kvaternik je zahtijevao da se raščisti stav Nijemaca. Tako je general Glaise dospio u »veoma nezgodnu« situaciju jer je pred Kvaternikom zanjekao da je inzistirao na njegovu »otpustu«. <sup>68</sup>

Kvaternikovo formalno smjenjivanje odgođeno je za kasnije. Početkom listopada javnost je obaviještena da je Poglavnik Kvaterniku na njegovu osobnu molbu odobrio »dopust za oporavak«, pa je s pratnjom oputovao u Slovačku. <sup>69</sup>

<sup>65</sup> HDA, mikrofilm 26, snim. 361.

<sup>66</sup> DDI IX/9, 449.

<sup>67</sup> V. Cecelja, Moja sjećanja na uzoritog kardinala Stepinca zagrebačkog nadbiskupa, *Hrvatska revija* 4 (160), München–Barcelona, 1990., 723.

<sup>68</sup> HDA, DK, 307.

<sup>69</sup> »Hrvatski narod« 6. listopada 1942.

U listopadu 1942. Pavelić je razriješio dužnosti i Eugena Kvaternika. Smjenu Eugena Kvaternika domaća je javnost tumačilo kao znak ublažavanja krute Pavelićeve politike. Talijani su smatrali da se odstupanjem Kvaternika »smanjuje polje djelovanja austrofila«. <sup>70</sup>

Slavko Kvaternik svoj odlazak iz Hrvatske nije smatrao krajem političke karijere. U međuvremenu je Paveliću slao različite reformističke prijedloge na koje on nije odgovarao. Kvaternikov je odlazak iz Zagreba uskoro postao predmetom elementarnog nezadovoljstva koje se javilo u domobranskom koru. Vojskovođa je imao uporište i u interesnim skupinama oko *Hrvatskog radiše*, *Braće hrvatskog zmaja* i među starim frankovcima. Svi su oni odbacili klevete da je Kvaternik težio osobnoj koristi, da je žalio »imati svoju državu u državi i da je njegovo vojno redarstvo nadziralo ne samo vojnike nego i članove vlade i sabora«. Tada je nekolicina Kvaternikovih prijatelja bila uhićena, na što su ostali zaprijetili da će Vojskovođu dovesti natrag silom. U prvi mah bila je neshvatljiva i reakcija hrvatskih širokih slojeva koji su iskazivali dosta simpatija prema Kvaterniku. Njegov je odlazak iz Domobranstva među dijelom njih stvorio »predodžbu da Kvaternik odobrava borbu protiv okupatora i da je zato smijenjen«, neki su seljaci čak govorili da je to »signal da selo dobrovoljno potpomaže partizanski i protunjemački pokret«. <sup>71</sup>

Početak prosinca Kvaternik je zahtijevao povratak sa svim počastima. Formalno još nije dao ostavku makar je za nju zamoljen. No Pavelić je bio spreman prihvatiti Kvaternika kao privatnu osobu bez javnih funkcija. Uputio mu je ljubazno pismo da ne razmišlja o povratku dok se prilike ne konsolidiraju. Kada je Kvaternik izvijestio Poglavnika da se 22. prosinca vraća u Zagreb kako bi Božić proslavio u krugu obitelji, on je u Bratislavu smjesta poslao šefa svog kabineta generala Perčevića da ga u tome spriječi.

Perčević je Kvaterniku uručio Pavelićevu poruku koja je otprilike glasila: »Nemoj se vraćati u Zagreb, jer ako se vratiš cijela će vlada u Zagrebu dati ostavku, doći će do masovnog nezadovoljstva a protiv tebe će se usmjeriti njemačke i talijanske bajunete«. Kvaternik se nije dao zaplašiti sadržajem poruke, nego je podrugljivo primijetio da se ne boji ni 200 bajuneta, naročito talijanskih, jer je njihovo junaštvo okusio u bitkama na Isonzu (Soča) u Prvom svjetskom ratu. <sup>72</sup>

Dana 22. prosinca 1942. Kvaternik se vratio u Zagreb u maršalskoj odori. Umjesto službene ceremonije, dočekao ga je sin Eugen, strpao u automobil i odveo u vilu na Tuškancu zaprijetivši mu da iz nje ne izlazi. Možemo se zapitati što je tim iznenadnim činom Kvaternik želio postići. Vjerojatno je očekivao da će Pavelića prisiliti na reformu vlade. Uspio je s njim razgovarati dva puta, 24. i 29. prosinca, ali nisu shvatili jedan drugoga. Kvaternik je posljednji put na sudbonosnoj ravni povukao razliku između sebe i Pavelića pa mu je kazao: »Ti vodiš hrvatski narod i Hrvatsku državu u propast, tjeraš politiku samouništenja ostvarenjem kaosa i anarhije«. <sup>73</sup> Tom je proročanstvu bilo suđeno da se ostvari.

<sup>70</sup> AS, APC 36, Casertano Ministarstvu vanjskih poslova, 25. prosinca 1942.

<sup>71</sup> HDA, DK, 326, Svjedočanstvo Marija Maričića od 24. siječnja 1947.

<sup>72</sup> HDA, Ostavština Božidara Alberta, Pismo Alberta F. Dominkoviću od 8. ožujka 1946.

<sup>73</sup> HDA, DK, S. Kvaternik, NDH i dr. Pavelić, 1452.



Kvaternik se najzad pristao povući iz javnog života uz pripadajuću mirovinu i počasti aktivnog vojskovođe. Kvaternik i Pavelić rastali su se u siječnju 1943. kao jedva prikriveni protivnici.

U veljači 1943. Slavko Kvaternik je otputovao u Beč, a u ljeto iste godine preselio se u Semmering. Njegova odluka da napusti politiku nije bila tako čvrsta kako se činilo. Počeo je kovati planove o stvaranju neke protupavličevske fronte i pripremao se na više kolosijeka. Prema izvorima njemačke obavještajne službe, Kvaternik se na Semmeringu predstavljao kao »glava onih snaga u hrvatskom narodu koje su prema Njemačkoj prijateljski nastrojene« i za sebe je tvrdio »da jedino on može nastupiti protiv dr. Ante Pavelića«. U krug ljudi koji bi uz pomoć Njemačke mogli zamijeniti Pavelića želio je uvući ne samo članove HSS-a, nego i ljude iz Domobranstva, muslimanske udruge, kao i pojedince poput M. Budaka i A. Stepinca.<sup>74</sup>

Kvaternika je u emigraciji sve više razjedala misao o političkom nejedinstvu Hrvata pa je u jednom privatnom pismu prijatelju gorljivo zazivao »jedinstvenost duša, političku slogu, jednu orijentaciju, jednu volju, biblijsku požrtvovnost i samoodricanje« među nacionalistima. U suprotnom, zaključio je, »izgubit ćemo državu, narod, svoj dom i postati ćemo boljševičko-balkansko roblje«.<sup>75</sup>

U ljeto 1943. u Kvaterniku se u punoj snazi povratila ideja o vladal nacionalne koncentracije u kojoj bi HSS imao glavnu riječ. No kada je uspostavljena veza između M. Lorkovića i HSS-a posredovanjem Torbara, Farolfija i Košutića, na Kvaternika se uopće nije računalo. S druge strane, Kvaternik je odbijao svaku pomisao da surađuje s Pavelićem. Naime, ministar unutrašnjih poslova Artuković pokušao se povezati s Kvaternikom preko inženjera Marija Maričića. Zapravo, Artuković je preko Kvaternika tražio most s HSS-om. No Kvaternik je odlučno odgovorio Artukoviću da ni uz kakve uvjete »ne može surađivati uz bok Pavelića i to je njegova jedina i zadnja izjava«.<sup>76</sup>

Unatoč svim događajima, Kvaternik je jedva računao na poraz Nijemaca. Budući da se nadao kako će Nijemci uspostaviti nekakav njemačko-saveznički kompromis, pokušavao je stupiti u dodir s njemačkim generalom Erwinom Lohausenom. Računao je na antagonizam Nacističke partije i vojske i na to da je Lohausen protivnik nacista. Kvaternikov plan predviđao je da HSS preuzme vlast od ustaša i Pavelića. Objavio bi se ustav, sazvao Sabor, Košutić bi postao predsjednik Sabora, hrvatskoj vojsci zabranio bi se odlazak izvan državnih granica. Hrvatska bi se vlada obvezala da neće udariti Nijemcima u leđa, a Kvaternik bi kao osoba njemačkog povjerenja preuzeo zapovjedništvo Domobranstva. Kvaternik se u studenom 1943. uspio povezati s A. Košutićem, ali je on njegov plan proglasio »bespredmetnim jer HSS nema pouzdanja u iskrenost Nijemaca, a s druge strane su njihovi uvjeti za Nijemce neprihvatljivi«. Kvaternikov čovjek za vezu s Lohausenom potvrdio je da se njemačka opozicija »prijobijavala Kvaternikove indiskrecije« i »prevelike lojalnosti« prema vladajućim njemačkim krugovima. Zapravo, Kvaternik nije bio poželjan kao pre-

<sup>74</sup> HDA, DK, 271. i 269. Povjerljiv izvještaj njemačkog obavještajca 7601, Kurta Koppela.

<sup>75</sup> HDA, Mikrofilm br. 21, snim. 355.–357.

<sup>76</sup> HDA, DK, Svjedočanstvo Marija Maričića od 16. veljače 1947., 340.

govarač jer je bio »previše naivan i nesposoban za smicalice«. Kvaternik ni za antinaciste »nije više bio centralna ličnost, nego je u šutnji morao očekivati događaje«. <sup>77</sup>

### *Prepušten vlastitom političkom udesu*

Pitanje opstanaka samostalne hrvatske države za Kvaternika nije gubilo oštrinu i on se s njim iznova suočavao. Posljednje nade ulagao je u Vatikan. Sredinom svibnja 1945. napisao je »Memorandum o položaju Hrvatske nakon kapitulacije njemačkih armija u Europi i ulaska boljševičkih Titovih trupa u zapadnu Hrvatsku«. Teodor Albert dobio je zadatak da Memorandum preko tajnika papinske nuncijature u Berlinu uruči Svetom Ocu Papi. Kvaternik je u Memorandumu dokazivao da neuspjeh ustaške politike ne označava nužno i kraj samostalne hrvatske države. Za unutrašnju vladavinu u NDH Kvaternik je smatrao odgovornim četiri osobe: Pavelića, njegovu suprugu, talijanskog generala Roattu i njemačkog veleposlanika Kaschea. O toj je četvorki govorio s najvećim prezirom. Kvaternik se nije ustezao progovoriti o ustaškom nasilju i rasnim zakonima u NDH. Možda je najbolje otkrio svoje pravo lice kada je Svetom Ocu Papi napisao: »Hrvatski narod nikada ne može Paveliću oprostiti okrutno progonjenje Židova i u svojoj cjelini stoji kao tužitelj toj nečovječnosti«. Kvaternik je vjerovao da je Pavelićeva vladavina pokrenula unutrašnji građanski rat i dovela Hrvatsku pred vrata jedne nove Jugoslavije. Tu je tvorevinu Kvaternik oduvijek smatrao »krvavim eksperimentom« koji će »dovesti do ponovnog prolijevanja krvi na Balkanu«. <sup>78</sup>

Dana 15. lipnja 1945. američka je služba sigurnosti u Bad Gasteinu u razgovoru s Kvaternikom pokušavala otkriti njegovo sudioništvo u nacističkim ustanovama. Odveden je u vojni zatvor u Salzburg. U uhiđenim dokumentima savezničkih vojnih vlasti Kvaternik je tituliran kao »vrhovni zapovjednik hrvatskih oružanih snaga pod hrvatskim nacističkim vođom Pavelićem«. Tijekom 19 mjeseci bio je zatočen u Glasenbachu pokraj Salzburga, u savezničkom logoru Marcus W. Orr. Jugoslavenska je vlada 12. studenog 1945. uputila vojnom zapovjedniku američke zone Njemačke zahtjev za Kvaternikovo izručenje. Optužbe su bile veoma ozbiljne jer je Kvaternik proglašen »ustaškim vođom« najvišeg ranga koji je uputio hrvatske postrojbe na istočni front da se bore protiv zapadnih saveznika, i davao naredbe za potpuno uništenje Srba i Židova. U zahtjevu za izručenje navodi se da je osobno zapovijedao pogubljenjem »171 Srbina u selu Bachuga u srpnju 1941.«, o čemu u optužnici pred sudom 1947. nije bilo spomena. <sup>79</sup>

<sup>77</sup> HDA, DK, Svjedočenje Marija Maračića, 586.–606.

<sup>78</sup> HDA, Ostavština Božidara Alberta, S. Kvaternik, Promemorija o položaju Hrvatske nakon kapitulacije njemačkih armija u Europi i ulaska boljševičkih Titovih trupa u zapadnu Hrvatsku, 1.–16.

<sup>79</sup> National Archives of USA and Records Administration (NARA), USA, at College Park, MD, Record Group 446, Records of the U.S. High Commissioner for Germany Extradiction Board, box 2. Za te podatke zahvaljujem gospođi dr. Amy Schmidt iz državnog arhiva u Washingtonu.

Kvaternik je 9. rujna 1946. izručen jugoslavenskoj vlasti i prebačen u Beograd gdje je otpočelo njegovo saslušavanje.<sup>80</sup>

Sredinom svibnja 1947. Javno tužilaštvo NRH pokrenulo je protiv Kvaternika i šestorice ministara (Muhameda Alajbegovića – ministra vanjskih poslova, Osmana Kulenovića – predsjednika vlade NDH, Miroslava Navratila – ministra oružanih snaga, Ivana Perčevića – šefa poglavnikova vojnog ureda, Vladimira Košaka – ministra financija i Siegfrieda Kaschea, opunomoćenog predstavnika Njemačke u NDH) optužnicu za izvršenje najtežih djela ratnog zločina i zločina protiv čovječnosti. Glavna je rasprava započela 29. svibnja 1947. u Zagrebu (u dvorani Više škole za fiskulturu u Kačićevoj ulici), a završila je 4. lipnja. Optužbu je zastupao javni tužitelj NRH Jakov Blažević. Kvaternikovu je obranu preuzeo zagrebački odvjetnik europske reputacije dr. Ivo Politeo. Politeo nije osporavao tužiteljeve inkriminacije i Kvaternikovu krivnju, ali je osporavao odluku o stupnju krivnje i vrsti kazne. Upozorio je tužitelja da proces pretvara u trijumfalističko ponižavanje optuženog i da uopće ne govori o motivima njegove djelatnosti. Budući da je Kvaternik politički djelovao u težnji za »boljom Hrvatskom od one koju je preživio u staroj Jugoslaviji«, Politeo je smatrao da izricanje smrtne kazne nije pravično.

Ono što je Kvaterniku davalo snagu na suđenju jest postojano domoljublje. Na pitanje javnog tužitelja: »Jeste li vi izdajnik hrvatskog naroda?« Kvaternikov je odgovor bio spontano prirodan: »Gospodine javni tužioče, tog osjećaja nisam nikad imao.«<sup>82</sup>

Kvaternik se na sudu služio čudnom mješavinom nacionalnog ponosa i kajanja za nečovječnost ustaškog režima. U jednom čovjeku dva su nespojiva jezika. U svojoj završnoj sudskoj besjedi razloge za ponos nadovezao je na razloge za kajanje: »Iskreno priznajem moju odgovornost i duboko žalim što sam učestvovao u jednom režimu, koji je bio zločinački i donio hrvatskom i srpskom narodu najveću nesreću.«<sup>83</sup>

Budući da je strahovito želio da njegovo ime u kolektivnom sjećanju ne bude vezano za »izdaju domovine« i »zločine«, uložio je molbu za pomilovanje. Njegova je molba dana 10. lipnja 1947. odbijena.

Vjerovatno je tada osjećao svoj poraz protiv svih, protiv ustaša i HSS-a, protiv fašista i komunista. Činjenica da je umro smrću osuđenika ne čini ga manje vjerodostojnim likom u povijesti svih hrvatskih poraza i pobjeda.

<sup>80</sup> Beogradska saslušanja pohranjena su u Vojnoistorijskom Institutu u Beogradu, a ovim se gradivom služio B. Krizman u svojim knjigama o ustašama i NDH.

<sup>81</sup> HDA, Ostavština I. Politea, Obrana S. Kvaternika i drugova, 1947. kut., 11.

<sup>82</sup> HDA, DK, Zapisnik s glavne rasprave, 403.

<sup>83</sup> HDA, DK, Zapisnik s glavne rasprave, 1058.

## S U M M A R Y

### THE DRAMA OF GENERAL SLAVKO KVATERNIK'S LIFE

The author surveys the public activities of Slavko Kvaternik, one of the leading Croatian nationalists of the 1930s, and for a time, minister of the Croatian Home Army during the Second World War (1941-1942). The article argues that Kvaternik occupied a peculiar position with respect to the radicals grouped around Ante Pavelić, the leader of the Ustasha regime. Kvaternik was not a ideologue of the Independent State of Croatia (NDH), nor did he agree with Pavelić's repressive internal policy or Pavelić's dependence on fascist Italy. Because of this conflict, Kvaternik was pushed out of office and left Croatia at the end of 1942. None of these facts prevented the Yugoslavian government from proclaiming him a »war criminal« and carrying out the death sentence in 1947.